

Analysis of the Structure and Strategy of the Actors of the Future Order of the Middle East Region

Mohsen Biuck¹ ✉, Ayub Nikunahad²

1. Department of Islamic Education, Faculty of basic sciences, Khatam Al-Anbia Air Defense University Army, Tehran, Iran

Email: Mohsen.b.t89@gmail.com

2. Department of Islamic Education, Faculty of basic sciences, Khatam Al-Anbia Air Defense University Army, Tehran, Iran

Email: anikunahad@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:

8 January 2022

Received in revised form:

11 April 2022

Accepted:

11 April 2022

Keywords:

Middle East,
Regional Security
Complex,
Regional Order,
Divergence,
Convergence

ABSTRACT

After the victory of the Islamic Revolution, one of the most stable models of the regional order in the Middle East has been the competition between the two revolutionary orders centered on Iran and the Western-oriented order centered on Saudi Arabia and its regional and extra-regional alliances. Considering the rapid and fluid nature of the developments in this region, the emergence of new official and unofficial actors, the complex and chaotic environment of the region and, as a result, numerous uncertainties, it is not possible to be sure of the complete stabilization of the bipolar order model in the Middle East region, and the order of the Middle East region may undergo many changes soon. By identifying, analyzing and explaining the structure of divergence and convergence among influential actors in the Middle East region through a semi-structured questionnaire, experts and using MACTOR software tool, this article seeks to answer the question of how the future patterns of regional order in the Middle East will be. Is the optimal scenario for power blocs change or continuity? The research findings show that a wide range of scenarios can be proposed regarding the regional order. However, the most likely scenario in the order of the Middle East region is instability, change and movement from the bipolar order pattern to the multipolar pattern in this region.

Cite this article: Biuck, M., & Nikunahad, A. (2023). Analysis of the Structure and Strategy of the Actors of the Future Order of the Middle East Region. *Human Geography Research Quarterly*, 55 (2), 63-97.

<http://doi.org/10.22059/JHGR.2022.337031.1008439>

© The Author(s).

DOI: [10.22059/JHGR.2022.337031.1008439](https://doi.org/10.22059/JHGR.2022.337031.1008439)

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

Given the rapid and fluidity of developments in the Middle East, the emergence of new formal and informal actors, the complex and turbulent environment of the region, and consequently, the various uncertainties, it is not possible to speak of a complete consolidation of the bipolar order in the Middle East. The regional order of the Middle East will undergo many changes soon. This study identifies, analyzes and explains the structural divergence and convergence among the influential actors in the Middle East region through a semi-structured and expert questionnaire. Using the software tool of MACTOR seeks to answer the question of how the future patterns of Middle East order will be. Among the patterns of regional order, the preferred scenario for power is bloc change or continuity. The research findings indicate that a wide range of scenarios can be proposed regarding regional order. However, the most probable scenario is instability and change in regional order and moving from a bipolar order pattern to a multipolar model in this region.

Methodology

One of the future research methods to understand the convergence and divergence between actors is the method of structural analysis or actors' strategy. This method, which is in the category of quantitative futures research methods and is done through MACTOR software, is a multi-subject-multiplayer model used when there are several actors in front of several subjects whose evolution in the future is uncertain and difficult to predict. These models aim to better understand these situations and how they evolve by calculating and considering the interests and goals of different stakeholders and their relationships. The method of structural analysis and actor strategy consists of six main steps as identifying key variables (setting goals), identifying effective actors in the environment, forming a matrix of actors-objectives, forming a matrix of actors-actors, entering data into the matrix, processing and outputting the model.

Result and discussion

Software analysis of actors' perspectives and their goals reveals several basic goals:

Despite the influence of actors on each other regarding the future of order in the Middle East, there is a conflict of interest between the actors regarding regional issues. The conflict of interests of the actors has led to a conflict in their goals in the Middle East regional order, and this conflict of interests and goals has shaken the current patterns of order in the region.

The majority of actors in the region and beyond, whose activism has a significant impact on the equations of the Middle East order, do not consider the current order model, i.e. the bipolar balance between the Salafi order led by Saudi Arabia and the revolutionary resistance order led by Iran, as their preferred order. In fact, the formation and consolidation of this order in the past decades in the Middle East have been caused by emergencies in the region, and regional and trans-regional actors have been forced to accept this pattern due to special historical circumstances. In the current situation and the complexity of international and regional developments during the transition period, each of these actors seeks to create their role and status in the region and the cycle of global power; Therefore, it is natural for the actors in this region today to consider the current order as an imposed order and to move towards changing the current order.

If the existing bipolar regional order continues, the costs of other regional and trans-regional actors in balancing power will increase. Claimants of regional power in the Middle East in today's region, which has become much more diverse than in previous decades, and each of these actors who today see themselves as a regional power, their role-playing is overshadowed by two poles of regional power and they have to play in the direction of these two spectrums of regional power in order to influence the regional equations.

Intra-regional and supra-regional actors seek a multipolar balance through instability in the region and changes in the construction of the current pattern. The preferred model of actors within the region,

who today play a lesser role in the equations of this region, is the model of multipolar order, and in the next stage, if this order is not realized, they will follow the model of regional participatory collective order. However, for trans-regional actors, the model of regional participatory collective order is not desirable at all because it reduces their impact on regional equations and brings the region to a model of relative stability. In the model of a multipolar order, regional instability increases in the light of tensions and conflicts, and each power bloc will seek its advantages, which will increase the involvement of trans-regional powers in regional equations.

Conclusion

It is natural to change the patterns of regional order in the context of the transition to world order. What is unnatural is the lack of awareness of countries of their position in the set of the regional order and global trends, and the principles of tools and capacities at the disposal of countries and provide an effective platform for regional and global competitors, which will lead to the loss of the position of countries in the future of regional and global order. Because one of the foundations of countries' role-playing in future global equations is to consolidate and consolidate their position within the regional order. In the general answer to the research questions, it can be said that according to

the analysis of the available data, the patterns of regional order will change and the continuation of the existing order will be very costly even for the bipolar power of the regions. In contrast, Saudi Arabia tends to maintain the existing order and then the hegemony of the desired order, and Turkey and the supporters of the Ekhwan are also seeking to formalize their regional order through instability in the developments and patterns of regional order, and the transition to a bipolar order will be the only way to revive the Ekhwan. Trends and events indicate that the regional order is on the verge of change, and the actors of the regional order must adjust their policies and actions to the new conditions.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

تحلیل ساختار و راهبرد بازیگران نظم آینده منطقه خاورمیانه

محسن بیوک^۱، ایوب نیکونهاد^۲

۱- نویسنده مسئول، گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیاء (ص) ارتش، تهران، ایران. رایانامه:

Mohsen.b.t89@gmail.com

۲- گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیاء (ص) ارتش، تهران، ایران. رایانامه: anikunahad@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۰/۱۰/۱۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۱/۰۱/۲۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۱/۲۲

واژگان کلیدی:

خاورمیانه،

مجموعه امنیت منطقه‌ای،

نظم منطقه‌ای،

واگرایی،

همگرایی.

در قرن گذشته، به علت ظهور و افول بازیگران متعدد در منطقه خاورمیانه، نظم این منطقه دستخوش دگرگونی‌های بسیاری شده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، یکی از پایدارترین مدل‌های نظم منطقه‌ای در خاورمیانه، رقابت بین دو نظم انقلابی گری با محوریت ایران و نظم غرب‌گرا با محوریت عربستان و هم پیمانان منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای آن بوده است. گرچه در بعضی از مقاطع نظم اخوانی می‌خواست خود را به‌عنوان پایه نظم سوم منطقه تثبیت کند؛ اما پس از کودتای ۲۰۱۳ در مصر پایه‌های این نظم فروریخت. با این وجود، سایر بازیگران نظم اخوانی همانند ترکیه، قطر و لیبی همچنان به ظهور مجدد این نظم امیدوارند. با توجه به پرشتاب و سیال بودن تحولات در این منطقه، ظهور بازیگران رسمی و غیررسمی جدید، محیط پیچیده و آشوبناک منطقه و به تبع آن، عدم قطعیت‌های متعدد، نمی‌توان از تثبیت کامل الگوی نظم دوقطبی در منطقه خاورمیانه مطمئن شد و ممکن است نظم منطقه‌ای خاورمیانه در آینده نزدیک، دستخوش دگرگونی‌های بسیاری گردد. این مقاله با شناسایی، تحلیل و تبیین ساختاری واگرایی و همگرایی میان بازیگران تأثیرگذار در منطقه خاورمیانه از طریق پرسشنامه نیمه ساختاریافته، خبرگانی و بهره‌گیری از ابزار نرم‌افزاری مکتور، درصد پاسخگویی به این پرسش است که الگوهای آینده نظم منطقه‌ای خاورمیانه چگونه خواهند بود؟ سناریوی مطلوب برای بلوک‌های قدرت، تغییر است یا تداوم؟ یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که طیف وسیعی از سناریوها را می‌توان در خصوص نظم منطقه‌ای مطرح ساخت؛ اما محتمل‌ترین سناریو در نظم منطقه خاورمیانه، بی‌ثباتی، تغییر و حرکت از الگوی نظم دوقطبی به سمت‌وسوی الگوی چندقطبی در این منطقه است.

استناد: بیوک، محسن و نیکونهاد، ایوب. (۱۴۰۲). تحلیل ساختار و راهبرد بازیگران نظم آینده منطقه خاورمیانه. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۲(۲)، ۷۷-۹۷.

<http://doi.org/10.22059/JHGR.2022.337031.1008439>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

DOI: 10.22059/JHGR.2022.337031.1008439

© نویسندگان

مقدمه

بر اساس مؤلفه‌های شکل‌دهنده به قدرت در روابط بین‌الملل و نظام سلسله مراتبی قدرت در ساختار نظام بین‌الملل، در منطقه غرب آسیا، پنج قدرت منطقه‌ای بالقوه و عمده شامل ایران، عربستان، ترکیه، مصر و رژیم اسرائیل وجود دارند که در طی دهه‌های اخیر همواره هر یک برای شکل‌دهی و غلبه الگوی نظم موردنظر خود بر الگوهای رقیب در تلاش هستند. گرچه سه بازیگر قدرت در غرب آسیا (ترکیه، مصر و رژیم اسرائیل) همواره از طراحی و پیشبرد یک نظم مستقل در چند دهه اخیر در سطح منطقه عاجز بوده و به‌ناچار همواره به بازیگری و تعریف مسائل خود در طیف نظم سنتی منطقه‌ای (ایران و عربستان) به ایفای نقش پرداخته‌اند. باوجودآنکه ایران همواره بر تعیین الگوهای امنیتی با تأکید بر امنیت منطقه‌ای به دور از مداخله سایر قدرت‌ها تأکید دارد، اما سایر بازیگران نظم منطقه‌ای به انحای مختلف، عمدتاً بر قدرت و بازیگری خود در منطقه با همکاری ایالات متحده و سایر قدرت‌های بزرگ تأکید می‌کنند.

روند تحولات منطقه غرب آسیا پس از جنگ جهانی دوم، بیانگر آن است که نفت و اسلام‌گرایی دو ویژگی اصلی این منطقه در عصر جهانی شدن هستند. اگر تحریم نفتی اعراب در ۱۹۷۳ علیه غرب و وقوع انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۹۷۹ را مراحل اول و دوم بین‌المللی شدن منطقه غرب آسیا قلمداد کنیم، قطعاً وقوع جنگ ایران و عراق و بلندپروازی‌ها و تلاش رژیم بعثی عراق برای رهبری و بازیگری مؤثر در این منطقه قلمداد می‌شود. وقوع انقلاب نوپا در ایران و به هم خوردن توازن قدرت در منطقه، رژیم بعث عراق را بر آن داشت تا با کشورهای محافظه‌کار عرب الگوی امنیتی عربی فراگیری را در منطقه پایه‌گذاری کنند. از همین رو بود که مصر و اردن و شورای همکاری خلیج فارس از حمایت‌کنندگان عمده صدام در جنگ تحمیلی محسوب می‌شدند. اگرچه این روند شکست خورد، ولی با اشغال کویت مرحله نوبی برای سایر بازیگران منطقه‌ای مانند رژیم اسرائیل یا سوریه و مصر رقم خورد. با وقوع جنگ خلیج فارس - که بعد از پایان جنگ سرد رخ داد - چهارمین مرحله بین‌المللی شدن منطقه غرب آسیا آغاز شد. در این دوران با افول شدید پان‌عربیسم و بعثیسم، هویت و امنیت کشورهای عربی محافظه‌کار با حضور ایالات متحده در منطقه گره‌خورده بود. (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۲)

به عبارتی تشویق به انعقاد پیمان (۲+۶) (شورای همکاری+سوریه و مصر) توسط آمریکا به‌نوعی حمایت تلویحی کاخ سفید از ترتیبات امنیتی مشترک شام، شمال آفریقا و حوزه خلیج فارس بدون حضور ایران تلقی می‌شد. با شکست این ترتیبات امنیتی برای نظم سازی موردنظر و دلخواه در خاورمیانه و اجبار به حضور مستقیم آمریکا در منطقه و بالطبع امضای موافقت‌نامه‌های دوجانبه ایالات متحده با شورای همکاری خلیج فارس از قبیل کویت، قطر، بحرین، امارات، عربستان و عمان، رسماً امنیت ملی و امنیت رژیم حاکم بر کشورهای عربی به دست کاخ سفید افتاد و معمای نظم منطقه‌ای با پیچیدگی خاصی تحت تأثیر نقش ایالات متحده آمریکا قرار گرفت.

سایر بازیگران منطقه‌ای هم برای به دست آوردن جایگاهی در نظم منطقه‌ای و پیشبرد اهداف خود به ائتلاف‌سازی‌های دیگری دست زدند. پیمان‌های امنیتی میان ترکیه و رژیم اسرائیل در سال‌های ۱۹۹۴ و ۱۹۹۶ رسماً دو قطب آنکارا - تل‌آویو و آمریکا - شورای همکاری خلیج فارس را تشکیل می‌داد. با این وجود ایران بدون یارگیری فرا منطقه‌ای و صرفاً در قالب جنبش‌های ملی به شبکه‌سازی و بازیگری محدود خویش در داخل منطقه ادامه داده است.

گرچه رویدادهای شگفتی سازی همانند حادثه یازده سپتامبر هم بر روندهای کلی نظام بین‌المللی و منطقه‌ای تأثیرگذار بود اما تحولات یک دهه بعد از آن همانند وقوع بیداری اسلامی و تحولات بعد از آن معمای نظم بین‌المللی و منطقه‌ای خاورمیانه را به مراتب پیچیده‌تر کرده و سایر قدرت‌های فرا منطقه‌ای هم همانند روسیه، چین، اتحادیه اروپا و... را درگیر

نظم سازی در خاورمیانه کرده است. به گمان بسیاری از دولت‌ها مسیر آینده نظم بین‌المللی از رهگذر تحولات منطقه خاورمیانه رقم خواهد خورد. سقوط بغداد به دست نیروهای آمریکایی در مارس ۲۰۰۳ و بحث عراق شیعی، مسئله هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران، ظهور جریان نوسلفی‌گری در این منطقه و داعیه‌دار بودن حکومت اسلامی و تلاش عربستان سعودی پس از ملک فهد برای کسب رهبری منطقه، تلاش ترکیه و جریان‌های اخوانی برای احیای نظم اخوانی و... خاورمیانه را وارد مرحله نوینی ساخته و این منطقه با قرار گرفتن در پنجمین مرحله بین‌المللی خود آستن تحولات بزرگی خواهد بود. پژوهش پیش روی با بررسی همگرایی و واگرایی بین بازیگران و تحلیل بلوک‌بندی‌های قدرت در پی پاسخگویی به این پرسش است که آیا امکان تغییر نظم و ترتیبات امنیتی در آینده نزدیک در منطقه خاورمیانه وجود دارد یا نظم این منطقه بر اساس الگوهای سنتی خود تداوم خواهد یافت؟ سایر پرسش‌های فرعی که برای کمک به پاسخگویی به سؤال اصلی طراحی گردیده‌اند دربرگیرنده این مسائل هستند که شاخصه‌ها و مؤلفه‌های نظم ایرانی - انقلابی، سلفی-تکفیری و احیاناً نظم اخوانی دربرگیرنده چه ابعادی است؟ بلوک‌بندی‌های قدرت در داخل منطقه خاورمیانه شامل چه بلوک‌هایی خواهد بود؟ و چه سناریوهای می‌توان از برهمکنش واگرایی و همگرایی بازیگران و پیشران‌های اصلی شکل‌دهنده به نظم منطقه خاورمیانه برای این منطقه طراحی کرد؟

مبانی نظری

مجموعه امنیتی منطقه‌ای

بعد از جنگ سرد، منطقه‌گرایی به‌عنوان یک چشم انداز نظم امنیتی شناخته‌شده و منطقه به‌عنوان یک واحد جغرافیایی - که از چندین کشور تشکیل شده - حدود آن بر اساس مرزهای فیزیکی و ویژگی‌های ایدئولوژیک تعیین می‌گردد (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸: ۲۴). در نظریه «مجموعه امنیتی منطقه‌ای»^۱ برای شکل‌گیری یک نظام منطقه‌ای چندین متغیر لازم است که از مهم‌ترین متغیرها وضعیت جغرافیایی است. هم‌جواری چند کشور، مرزها، وسعت و ... عناصر جغرافیایی هستند که بر اساس آن‌ها منافع مشترک یا متضادی را برای کشورهای منطقه ایجاد می‌کند. متغیر دیگر، هویت است و از این منظر عوامل مختلف ایدئولوژیکی و سیاسی در پیدایش هویت یک منطقه نقش مهمی را ایفا می‌کند و شباهت‌ها و تضادها پیش‌زمینه شکل‌گیری نظام منطقه‌ای را فراهم می‌کنند. از دیگر متغیرهای تأثیرگذار بر شکل‌گیری نظام‌های منطقه‌ای، نیازهای اقتصادی کشورهای یک منطقه به یکدیگر و پیوندهای فرهنگی، قومی، مذهبی و تاریخی است که در پیدایش نظام‌های منطقه‌ای نقش زیربنایی را دارند. لوئیس فاست^۲ معتقد است، کشورها در روند منطقه‌گرایی به دنبال قدرت و امنیت هستند و در جهت بقای نظام خود با دیگر کشورها همکاری می‌کنند. دولت‌های نیرومند و قوی منطقه بنیان‌گذاران روند منطقه‌گرایی هستند و دولت‌های کوچک به دنبال دست‌یابی به مزایای همکاری‌های منطقه‌ای - که حداقل‌ترین آن تأمین ثبات و امنیت است - هستند (فاست، ۱۳۸۷: ۳۰۸).

باری بوزان^۳ به‌عنوان واضح نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، در تعریف کامل خود از یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای بر این باور است که «مجموعه‌ای از واحدها که در آن‌ها فرایندهای عمده امنیتی کردن و غیرامنیتی کردن یا هردوی آن‌ها به‌اندازه‌ای درهم‌تنیده شده‌اند که مشکلات امنیتی آن‌ها نمی‌تواند جدای از یکدیگر تحلیل یا حل شود» (بوزان و

1. Regional security complex

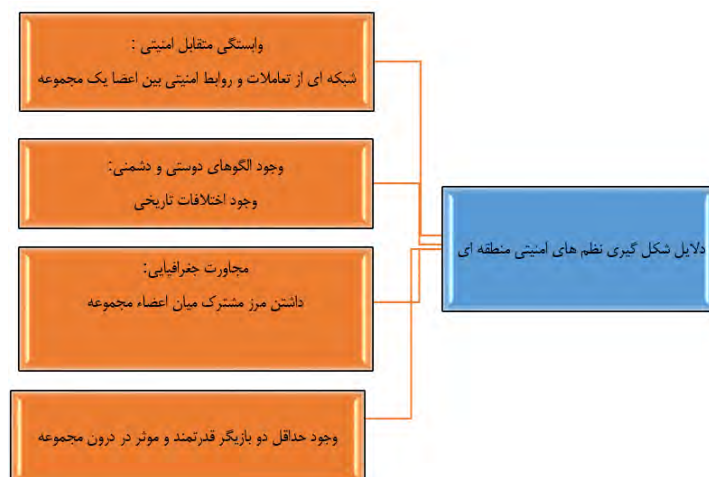
2. Louis Fawcett

3. Buzan Barry

ویور، ۱۳۸۸: ۵۵)

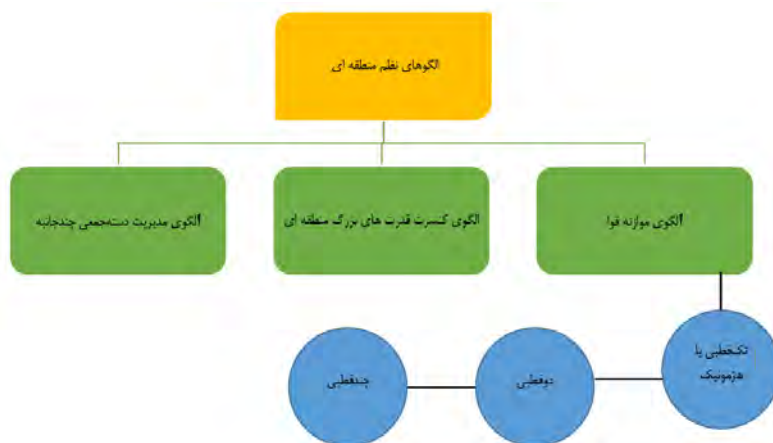
مجموعه امنیتی منطقه‌ای دارای چهار ویژگی اصلی است. اولین ویژگی، وابستگی متقابل امنیتی است. وابستگی متقابل امنیتی ناظر بر وجود شبکه‌ای از تعاملات و روابط امنیتی بین اعضای یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای است که باعث ایجاد احساس مجموعه بودن میان گروهی از کشورها می‌گردد و این بدین معناست که وجود یک مجموعه امنیت منطقه‌ای امکان دارد لزوماً با خواست و اراده کشورهای عضو این مجموعه انطباق نداشته باشد (عبدالله خانی، ۱۳۸۳: ۱۵۶). از طرف دیگر ناامنی در یک واحد به معنای ناامنی در واحدهای دیگر است و دولت‌ها به دلیل اهمیتی که به رفاه ملی می‌دهند ناچارند از طریق دیپلماسی و ابزارهای مسالمت‌آمیز با واحدهای سیاسی دیگر رابطه داشته باشند که به نوبه خود، وابستگی متقابل بین دولت‌ها را به وجود می‌آورد. دومین ویژگی، وجود الگوهای دوستی و دشمنی است که ناظر بر وجود اختلافات تاریخی میان کشورهای عضو یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای است. بوزان و ویور معتقدند که الگوی دوستی و دشمنی از سطح منطقه‌ای آغاز شده که بازیگران جهانی را از یک طرف و متغیرهای داخلی را از طرف دیگر در برمی‌گیرد. این الگوی ویژه که «کی از چه کسی می‌ترسد؟» و «یا چه کسی را دوست دارد؟» ترکیبی از سیاست، تاریخ و شرایط مادی به صورت درونی در سطح منطقه تولید می‌شود (بوزان، ۱۳۷۸: ۵۸).

سومین ویژگی یک مجموعه امنیت منطقه‌ای، مجاورت جغرافیایی است. بوزان و ویور، داشتن مرز مشترک میان اعضای مجموعه امنیتی منطقه‌ای را لازم می‌دانند. در واقع مرز جغرافیایی، مجموعه امنیتی منطقه‌ای را از مناطق دیگر جدا و متمایز می‌سازد. باین وجود، لیک و مورگان قدرت‌های فرا منطقه‌ای تأثیرگذار را جزء مجموعه امنیت منطقه‌ای می‌دانند (بوزان و ویور، ۱۳۸۸: ۵۶). چهارمین ویژگی در نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، وجود حداقل دو بازیگر قدرتمند و مؤثر است و در این نظریه، قدرت‌های منطقه‌ای و قدرت‌های جهانی از یکدیگر تفکیک می‌شوند. در جهانی که در آن حدود ۲۰۰ دولت وجود دارد، ابرقدرت‌ها انتهای یک طیف قدرت‌های عمده را اشغال می‌کنند و قدرت‌های منطقه‌ای نظیر برزیل، نیجریه، مصر، ایران و... انتهای دیگر طیف را به خود اختصاص می‌دهند. در وسط این طیف قدرت، قدرت‌های بزرگ قرار دارند که قوی‌تر از قدرت‌های منطقه‌ای هستند اما فاقد تمامی ویژگی‌های ابرقدرت‌ها هستند (بوزان و ویور، ۱۳۸۸: ۴۴-۴۵). چنانچه بخواهیم بر مبنای نظریات بوزان و ویور، الگو و مدلی برای علل شکل‌گیری نظم‌های امنیتی منطقه‌ای ترسیم نماییم می‌توان آن را در قالب شکل ذیل ارائه کرد:

شکل ۱. علل شکل گیری نظم های امنیتی منطقه ای، منبع (بوزان، ۱۹۹۹: ۲۰۲-۱۸۸)

در چارچوب نظریه مجموعه نظم امنیت منطقه ای، نظریه پردازان عمدتاً از سه نوع الگوی نظم موازنه قوا، کنسرت قدرت های بزرگ منطقه ای و الگوی مدیریت نظم دسته جمعی چندجانبه سخن به میان آورده اند. الگوی موازنه قوا^۱ در چارچوب به کارگیری قدرت، جهت مهار قدرت معنا می یابد و ممکن است الگوی موازنه قوا ماهیتاً تک قطبی یا هژمونیک، دوقطبی یا چندقطبی داشته باشد. در الگوی کنسرت قدرت های بزرگ منطقه ای^۲ از مسئولیت دسته جمعی قدرتمندترین کشورها در مجموعه امنیتی با فراهم آوردن نظم و امنیت به صورت خیر عمومی^۳، به عنوان یک فضیلت^۴ سخن به میان می آید و در الگوی مدیریت دسته جمعی چندجانبه^۵، مدیریت تنها حق ویژه و امتیاز کشورهای عمده و بزرگ نبوده و اقدامات آن ها باید از توافق و تأیید جمعی نیز برخوردار باشد. چنین مدیریتی، عمدتاً در قالب سازمان های منطقه ای برای تدارک و توسعه حقیقت یابی، میانجی گری، آشتی و مصالحه و حفظ صلح و همچنین، وضع رژیم هایی برای نظارت بر تحولات خطرناک یا توسعه کنترل تسلیحات و سایر محدودیت ها، اعمال می شود. هدف غایی در امنیت دسته جمعی این است که صلح به صورت دسته جمعی و در صورت لزوم، از طریق واکنش تأدیبی برقرار می شود (مورگان، ۱۳۸۱: ۶۰)

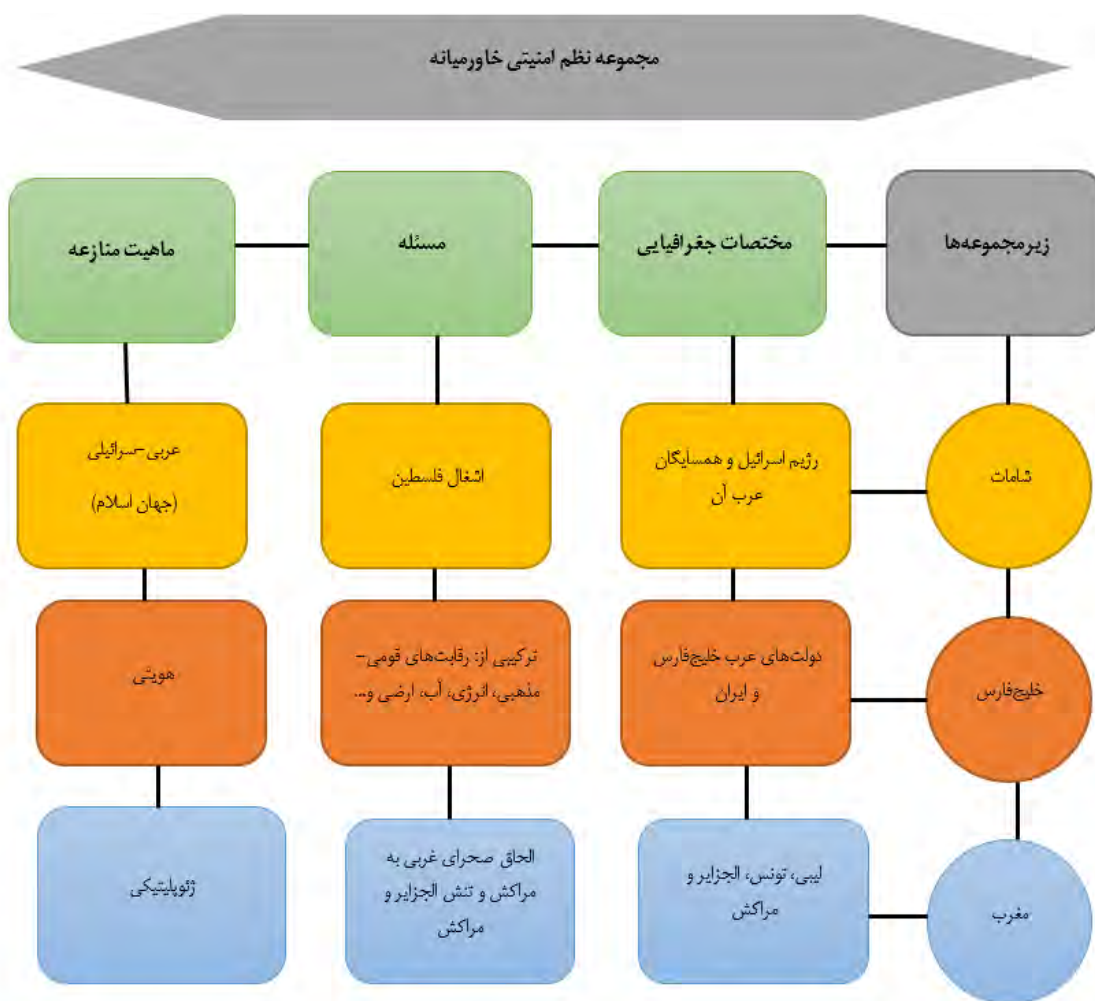

شکل ۲. نظم امنیتی منطقه ای

1. Balance Of Power
2. Great Power Concert
3. Common Good
4. Virtuous
5. Multilateral Collective Management Model

مجموعه امنیتی خاورمیانه

از نظر بوزان و ویور در درون هر مجموعه امنیت منطقه‌ای، زیرمجموعه‌هایی نیز قرار می‌گیرند که معرف الگوهای مجزای وابستگی متقابل امنیتی‌اند که در درون الگوی وسیع‌تری واقع شده‌اند که مجموعه امنیتی منطقه‌ای را یک کل تعریف می‌کند. آشکارترین مورد را می‌توان در خاورمیانه مشاهده کرد که در آن زیرمجموعه‌های جداگانه‌ای در شامات (مصر، اسرائیل، اردن، لبنان، سوریه) و خلیج فارس (ایران، عراق) دیده می‌شوند. در این زیرمجموعه‌ها هم‌پوشانی و تعامل به حدی است که نمی‌توان آن‌ها را از هم جدا کرد (بوزان و ویور، ۱۳۸۸: ۶۲) مجموعه امنیتی منطقه‌ای خاورمیانه، از سه زیرمجموعه امنیتی شامات، خلیج فارس و مغرب تشکیل شده است و مختصات هریک از این مجموعه‌های امنیتی در بسیاری از مسائل با هم دیگر پیوند خورده است.

شکل ۳. نظم امنیتی خاورمیانه

به نظر می‌رسد لحاظ نکردن کشور ترکیه به‌عنوان یکی از بازیگران اصلی بحران‌ها در منطقه خاورمیانه و ثابت فرض کردن ماهیت منازعات، از اشکالات اصلی تقسیم‌بندی باری بوزان و الی ویور در خصوص مجموعه نظم امنیتی خاورمیانه است.

روی هم‌رفته تنوع منازعات امنیتی در مجموعه امنیتی خاورمیانه سبب شده تا شارح اصلی مکتب کپنهاگ^۱ یعنی باری بوزان، آن را همواره مجموعه‌ای منازعه ساز و کشمکش زا بنامد. به همین دلیل است که الگوهای نظم منطقه‌ای در این مجموعه امنیتی، همواره در وضعیتی مبهم، سیال و متغیر قرار داشته‌اند و تاکنون هیچ الگویی به صورت مستمر و پایدار شکل نگرفته است. یکی دیگر از وجوه ثابت منطقه خاورمیانه، اختلاف منافع و تعارض در نحوه موضع‌گیری کنشگران درون منطقه‌ای بر سر دخالت قدرتهای فرا منطقه‌ای جهت مشارکت یا عدم مشارکت در مناسبات مجموعه امنیتی است. همین مسئله، چشم‌اندازهای مختلف در خصوص الگوی نظم منطقه‌ای را پدیدار ساخته است.

تشریح الگوهای نظم موجود در منطقه خاورمیانه

گرچه رقابت قدرتهای منطقه‌ای برای ساخت نظم موردنظر در منطقه خاورمیانه، سابقه دیرینه‌ای دارد و بعد از تحولات جنگ جهانی دوم، قدرتهای منطقه‌ای همواره سعی کرده‌اند که بازیگری محوری و اصلی در این منطقه باشند و در برهه‌هایی تغییرات نظم منطقه‌ای تحت تأثیر رویدادهای منطقه دستخوش دگرگونی می‌شد؛ اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و تا پیش از تحولات بیداری اسلامی در نخستین سال دهه دوم قرن بیست و یکم، دو چشم‌انداز متفاوت در خصوص الگوی نظم منطقه‌ای در غرب آسیا، در رقابت با یکدیگر بودند. (صالحی، ۱۳۹۰: ۸۹) نظم انقلابی که جمهوری اسلامی ایران پیش‌تاز و پرچم‌دار آن بود و بر نفی سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری در داخل و خارج منطقه تأکید می‌کرد و نظم سلفی که عربستان سعودی بر پایه آموزه‌های وهابیت، مرجعیت فکری سیاسی و پرچم‌داری آن را بر عهده داشت و محتوای آن را پذیرش سلطه و دخالت قدرتهای خارجی در منطقه تشکیل می‌داد. (عطایی و منصوری مقدم، ۱۳۹۱: ۱۶۸-۱۳۳).

رویداد یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱ و آشکار شدن نقش القاعده در آن، در تعامل امنیتی و درک امنیتی متقابل میان نظم امنیتی جهانی و نظم سلفی، اختلال ایجاد کرد. در پی گسل و شکافی که میان این دو چشم‌انداز شکل گرفته بود، به تدریج نظم سلفی دچار ضعف شد و نظم انقلابی در مسیر نیل به هژمونی منطقه‌ای قرار گرفت. به موازات این تغییر در موازنه قوای منطقه‌ای و در بستر گسل میان نظم امنیتی جهانی و نظم سلفی، به تدریج، چشم‌انداز جدیدی در خصوص الگوی نظم منطقه‌ای شکل گرفت که می‌توان آن را "نظم اخوانی" نامید. در واقع، نوع بازی منطقه‌ای ترکیه و قطر در دهه نخست قرن بیست یکم را می‌توان در چارچوب شکل‌گیری همین چشم‌انداز توضیح داد. محتوای این نظم، تأکید بر نوعی میانه‌روی اسلامی در چارچوب مذهب اهل تسنن بود که نیروی حامل و پیش‌برنده آن را در سراسر منطقه، شبکه اجتماعی اخوان المسلمین تشکیل می‌داد. در عین حال، این نظم، فاقد هرگونه تهدید امنیتی برای اسرائیل بوده و حداکثر، به نوعی تنش لفظی و اعلامی در روابط با آن می‌انجامید. این پروسه، به نحوی با پروژه منطقه‌ای آمریکا در غرب آسیا، پس از رویداد یازدهم سپتامبر نیز هم سو بود و از این رو، ایالات متحده، به تقویت و تلاش برای جهت‌دهی به آن همت گماشت. به نظر می‌رسد بعد از قیام‌های عربی، چشم‌اندازهای الگوی نظم منطقه‌ای در مجموعه امنیتی غرب آسیا از حالت دوقطبی به سه‌قطبی تبدیل و چشم‌انداز «نظم اخوانی» به این مجموعه افزوده شده بود و در مقطع اولیه شکل‌گیری قیام‌های عربی در حال رقابت با یکدیگر، چشم‌اندازی برای تبدیل شدن به هژمونی منطقه‌ای بود؛ اما با بروز مشکلات داخلی و کارشکنی‌های خارجی که اخوان المسلمین را در مصر از عرصه قدرت سیاسی خارج کرد؛ پایه نظم جدید شکل گرفته، فروریخت و الگوهای نظم منطقه‌ای به حالت سابق خود بازگشت (ماه‌پیشانیان، ۱۳۹۳: ۳) و با قرار گرفتن

اخوانی‌ها در موضع دفاعی، آن‌ها را وادار به تعدیل دیدگاه‌های ایدئولوژیک خود کرده تا با واقعیات سیاسی محیط جدید داخلی و خارجی کنار بیایند. به جهت درک بهتر مسئله در جدول شماره یک به دیدگاه‌های هریک از این الگوهای نظم در خصوص مسائل منطقه‌ای و جهانی پرداخته شده است.

جدول ۱. الگوهای نظم در خاورمیانه

مقایسه الگوهای نظم منطقه خاورمیانه		
الگوی ناپایدار	الگوهای پایدار	
نظم اخوانی	نظم سلفی-غربی	نظم انقلابی گری
	عربستان، امارات، بحرین و... با حمایت ترکیه، قطر و... کشورهای غربی	ایران و متحدین منطقه‌ای آن
فروریختن نظم منطقه‌ای و شکل‌دهی به موازنه قوای چندقطبی	ایجاد توازن قدرت در منطقه خلیج فارس و مدیترانه شرقی به‌ویژه در قبال ایران با خریدهای غیرمتعارف تسلیحات	تأکید بر الگوی امنیت دسته‌جمعی در خلیج فارس بر پایه ترتیبات امنیتی بومی
رویکرد جاه‌طلبانه نسبت به همسایگان و ایفای نقش فراتر از ظرفیت خود	تلاش ریاض برای رهبری تام در بین اعضای شورای همکاری.	تأکید بر احترام متقابل در روابط با تمامی کشورهای منطقه.
پای بندی ظاهری به مسئله فلسطین اما داشتن مرادده در سطح اعمالی با اسرائیل	سیاست فعال در قبال صلح اعراب و اسرائیل با محوریت ریاض و عادی‌سازی روابط با رژیم صهیونیستی.	تلاش برای حل عادلانه مسئله فلسطین و ایجاد کشور مستقل فلسطینی به پایتختی قدس
پیچیده‌تر کردن معمای امنیت خاورمیانه باهدف به دست آوردن موقعیت و بازی با کارت‌های در اختیار	دامن زدن به پروژه‌های ایران هراسی و شیعه هراسی به بهانه تشکیل هلال شیعی باهدف تشکیل پیمان‌های نظامی یک و چندجانبه با نیروهای فرا منطقه‌ای	خروج نیروهای آمریکایی از خلیج فارس و لغو توافق‌نامه‌های امنیتی کشورهای عربی با آن‌ها
بهره‌گیری ابزاری از گروه‌های تروریستی در جهت تحت فشار قرار دادن سایر بازیگران	حمایت از گروه‌های تروریستی در کشورهای عربی به بهانه حمایت از معارضین میانه‌رو برای سرنگونی حاکمیت‌های مخالف و غیرهمسو.	مشارکت فعال در جنگ با تروریسم در منطقه برای جلوگیری از نقض حاکمیت‌های ملی و شکل‌گیری دولت‌های سلفی رادیکال
همزیستی نظم منطقه‌ای و جهانی و تأثیرگذاری بر نظم جهانی در بلندمدت	همسویی و پیوند نظم منطقه‌ای و نظم جهانی	نسبت به نظم جهانی دیدگاهی تجدیدنظرطلبانه و ناهمسو دارد.

منبع: (صالحی ۱۳۹۱ و ماه‌پیشانیان ۱۳۹۳)

روش پژوهش

یکی از روش‌های آینده‌پژوهی برای درک همگرایی و واگرایی میان بازیگران، روش تحلیل ساختاری یا راهبرد بازیگران است. این روش که در دسته روش‌های کمی آینده‌پژوهی قرار دارد و از طریق نرم‌افزار مکتور انجام می‌شود؛ مدل‌های چند موضوع-چندبازیگر است که در مواقعی کاربرد دارند که چند بازیگر در مقابل تعدادی از موضوعات قرار دارند که تکامل آن‌ها در آینده نامعلوم بوده و پیش‌بینی آن‌ها سخت است. هدف این مدل‌ها دستیابی به درک بهتر از این موقعیت‌ها و چگونگی تکامل آن‌ها از طریق محاسبه و ملاحظه کردن نفع و اهداف ذینفعان مختلف و روابط بین آن‌هاست. روش تحلیل ساختاری و راهبرد بازیگران از شش گام اصلی تشکیل شده است.

۱- شناسایی متغیرهای کلیدی (تعیین اهداف)

۲- شناسایی بازیگران مؤثر در محیط

۳- تشکیل ماتریس بازیگران -اهداف

۴- تشکیل ماتریس بازیگران - بازیگران

۵- ورود داده‌ها به ماتریس

۶- پردازش و گرفتن خروجی از مدل (کلن و گوردن، ۱۳۹۴: ۳۵۳)

بنابراین برای عملیاتی کردن گام‌های روش تحلیل ساختاری و راهبرد بازیگران، در قالب یک پرسشنامه دو سؤال اساسی مطرح شد. از خبرگان به تعداد ۱۰ نفر خواسته شد تا بازیگران کلیدی نظم منطقه خاورمیانه را شناسایی کنند. سپس اهداف بازیگران مبتنی بر چارچوب نظری پژوهش (الگوی نظم‌های منطقه‌ای) مشخص گردید. بعد از پالایش بازیگران و مشخص شدن بازیگران در دور دوم دلفی در قالب یک جدول و ماتریس از آن‌ها خواسته شد تا میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بازیگران فعال در منطقه خاورمیانه در قالب اعداد ۱ تا ۴ را مشخص سازند. عدد صفر نشان‌دهنده عدم تأثیرگذاری، عدد یک بیانگر پایین‌ترین سطح تأثیرگذاری، عدد ۲ تأثیرگذاری متوسط، عدد ۳ تأثیرگذاری نسبتاً بالا و عدد ۴ بسیار تأثیرگذار و دارای ارزش حیاتی خواهند بود. در پرسشنامه دوم نیز از خبرگان خواسته شد تا به ارزیابی بازیگران نسبت به اهدافی که مشخص شده بود با اختصاص نمراتی از ۴- تا ۴+ بپردازند. اختصاص نمره ۴- یعنی بازیگر با اهداف تعیین شده مخالفت شدید خواهد داشت و برای حاصل نشدن هدف دست به مقابله خواهد زد و نسبت به آن حساسیت بالایی دارد عدد ۳- یعنی بازیگر با مسئله مخالفت آشکار دارد. عدد ۲- تا حدودی مخالف و عدد ۱- به منزله مخالف اما بی تفاوت است. عدد صفر بیانگر خنثی بودن نظر بازیگر است. عدد ۱ موافق اما دارای اولویت کم، عدد ۲ بیانگر اولویت متوسط، عدد ۳ اولویت بالا و عدد ۴ یعنی دارای اولویت حیاتی است.

پس از جمع‌آوری نظرات خبرگان و تجمیع میانگین آن‌ها، داده‌ها از طریق نرم‌افزار مکتور که کاربرد آن تحلیل ساختار و راهبرد بازیگران در آینده پژوهی است مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. خروجی‌های نرم‌افزار مشتمل بر دو نوع خواهد بود نوع اول به نمودارهای هریک از بازیگران با اهداف اختصاص پیدا می‌کند و نوع دوم داده‌های آن از نوع نمودارهای شکلی و رابطه بازیگران با یکدیگر است.

یافته‌ها

تحلیل نرم‌افزار مکتور از نقش بازیگران

پس از شناسایی بازیگران و کنشگران اصلی نظم منطقه خاورمیانه بر اساس چارچوب نظری مکتب کپنهاک باری بوزان و الی ویور و تهیه یک ماتریس بر اساس الگوی نرم‌افزار مکتور از آن‌ها خواسته شد تا همگرایی و واگرایی بین بازیگران را طبق الگوی روش‌شناسی مشخص سازند. روال کار تجمیع نظرات خبرگان بدین صورت است که میانگین نظرات خبرگان به صورت یک عدد رند مورد استفاده قرار می‌گیرد. در جدول شماره ۲ ماتریس نظرات خبرگانی در خصوص همگرایی و واگرایی بازیگران منطقه خاورمیانه در خصوص مسائل این منطقه نشان داده شده است.

ماتریس ۲ میانگین نظرات کارشناسان است که پس از شناسایی بازیگران در قالب جدولی به آن‌ها ارجاع و از آن‌ها خواسته شده است تا اثرگذاری و اثرپذیری بین بازیگران را مشخص سازند. در این ماتریس عدد صفر بدون تأثیر، عدد ۱ تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بسیار پایین، عدد ۲ تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متوسط، عدد ۳ تأثیرگذاری و تأثیرپذیری نسبتاً بالا و عدد ۴ دارای ارزش حیاتی برآورد شده است.

جدول ۲. ماتریس اثرگذاری و اثرپذیری بین بازیگران بر اساس نظرات خبرگان

MDI	گروه‌های مقاومت	چین	روسیه	انگلیس	آمریکا	پاکستان	مصر	اسرائیل	عربستان	ایران
ایران	۴	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۴	۴	۰
ترکیه	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۳	۴	۴	۳
عربستان	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۳
اسرائیل	۴	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۳
مصر	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۲
پاکستان	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۳
آمریکا	۴	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۴
انگلیس	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۲
روسیه	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۴
چین	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۳
گروه‌های مقاومت	۴	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۴

جدول ۳. ماتریس بازیگر نسبت به اهداف از (+۴) تا (-۴)

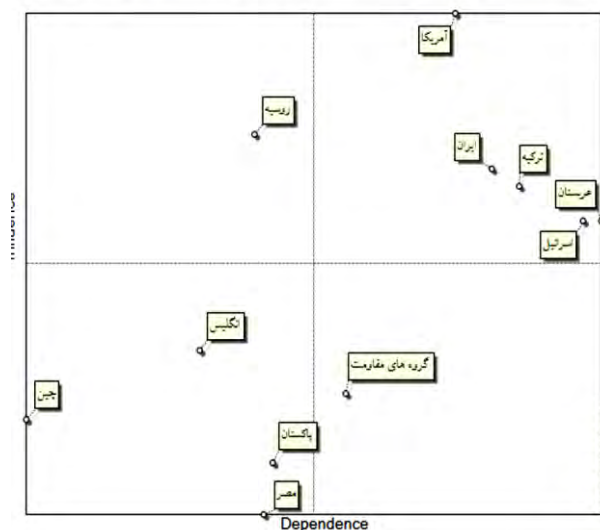
MAO	بی‌ثباتی منطقه و تغییر نظم	موازنه قوای دو قطبی	موازنه قوای چند قطبی	نظم دسته‌جمعی مشارکتی منطقه‌ای
ایران	-۴	۳	-۱	۳
ترکیه	۳	-۳	۴	۱
عربستان	-۳	۳	-۲	-۲
اسرائیل	۴	-۴	۳	-۳
مصر	۳	-۳	۳	۲
پاکستان	۲	-۳	۳	۲
آمریکا	۴	-۲	-۲	-۴
انگلیس	۴	-۲	۱	-۳
روسیه	۱	۲	۳	-۲
چین	۱	۲	۳	۱
گروه‌های مقاومت	-۴	۳	-۳	۳

در این ماتریس (جدول ۳) اصرار هر یک از بازیگران بر اساس نظرات خبرگان بر اهداف چهارگانه (بی‌ثباتی و تغییر نظم منطقه‌ای، موازنه قوای دو قطبی، موازنه قوای چند قطبی و نظم دسته‌جمعی مشارکتی منطقه‌ای) نشان داده شده است. اعداد مثبت از اصرار بر تحقق اهداف و اعداد منفی به معنای نگاه منفی آن بازیگر برای تحقق هدف است. این ماتریس بر مبنای همگرایی و واگرایی بین بازیگران از طریق محاسبه نرم‌افزاری نظرات خبرگان به دست آمده است. ماتریس $IMAX_i$ نشان‌دهنده مجموع اثرگذاری بازیگر بر سایر بازیگران و ماتریس $DMAx_i$ بیانگر اثرپذیری بازیگر از سایر بازیگران است.

جدول ۴. ماتریس تأثیر مستقیم و غیرمستقیم بازیگران نسبت به یکدیگر

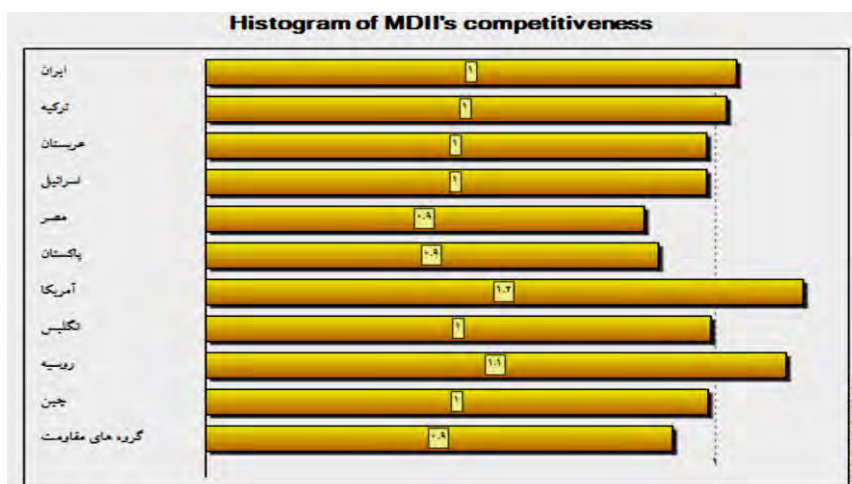
MMDII	ایران	ترکیه	عربستان	اسرائیل	مصر	پاکستان	آمریکا	انگلیس	روسیه	چین	گروه های مقاومت	MAXi
ایران	۰	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۳	۴	۳۸
ترکیه	۳	۰	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۳	۴	۳۷
عربستان	۳	۳	۰	۳	۴	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳۲
اسرائیل	۴	۴	۴	۰	۴	۳	۴	۴	۳	۳	۴	۳۷
مصر	۳	۳	۳	۳	۰	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۲۹
پاکستان	۳	۳	۳	۳	۳	۰	۳	۳	۳	۳	۳	۳۰
آمریکا	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۰	۴	۳	۳	۴	۳۸
انگلیس	۳	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۰	۳	۳	۴	۳۶
روسیه	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۳	۰	۳	۴	۳۷
چین	۴	۴	۴	۳	۴	۴	۴	۴	۳	۰	۴	۳۸
گروه های مقاومت	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۳	۳	۰	۳۸
DMAXi	۳۵	۳۶	۳۸	۳۶	۳۹	۳۸	۳۶	۳۶	۳۰	۲۹	۳۷	۳۹۰

Map of influences and dependences between actors

شکل ۴. محور اثرگذاری و اثرپذیری بین بازیگران شکل دهنده به نظم منطقه‌ای خاورمیانه

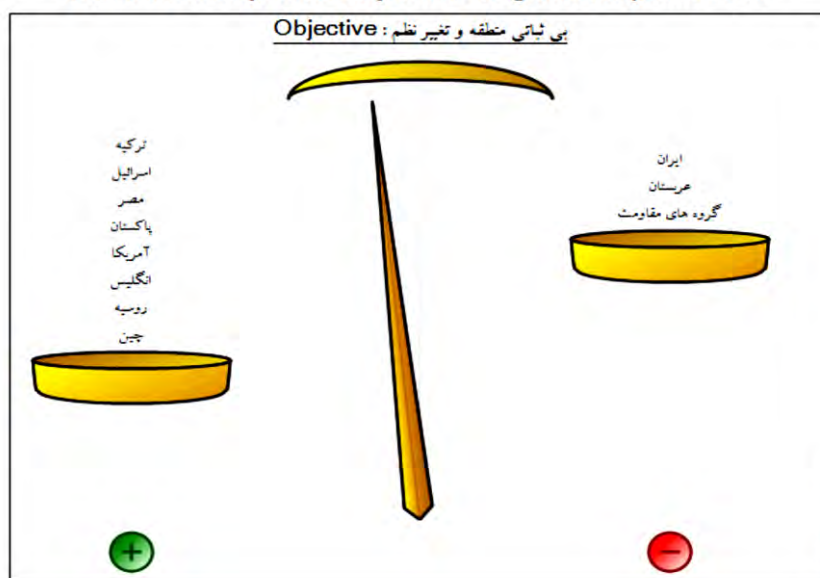
تحلیل داده‌های این نقشه برگرفته از نرم‌افزار مکتور نشان می‌دهد که بازیگران تأثیرگذار شکل‌دهنده به آینده نظم منطقه (روسیه، آمریکا، ایران، ترکیه، عربستان و اسرائیل) و بازیگران غالب و دوجانبه شکل‌دهنده به آینده نظم منطقه خاورمیانه هستند. بازیگرانی همانند مصر، پاکستان، انگلیس و چین به‌عنوان بازیگران نسبتاً مستقل در ارتباط با نظم منطقه‌ای و گروه‌های مقاومت بازیگران اثرپذیر به شمار می‌روند. در شکل شماره ۲ حداکثر توان نقش‌آفرینی بازیگران به‌صورت مجموعی از تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم و بازخورد تقابل هریک از بازیگران را در مجموع نشان می‌دهد ارائه‌شده است؛ که در آن قدرت‌های فرا منطقه‌ای همانند روسیه و آمریکا دارای بیشترین توان، نفوذ و اصرار برای تغییر نظم منطقه خاورمیانه هستند و بازیگران درون منطقه‌ای هم همانند ایران، ترکیه و عربستان نیز در درون منطقه از این سه مؤلفه بهره‌مندند.

شکل ۵. گرافیک حداکثر توان هر بازیگر به صورت مجموعی نسبت به بازیگران

در مرحله بعد از شناسایی و تشریح موقعیت اثرگذاری و اثرپذیری بازیگران در خصوص نظم آینده منطقه خاورمیانه، با بهره‌گیری از تحلیل داده‌های نرم‌افزار مکتور به تشریح اهداف هریک از بازیگران پرداخته شد. در این بخش، موقعیت هر یک از بازیگران نسبت به آینده نظم منطقه‌ای خاورمیانه به دو صورت موافق و مخالف دیده می‌شود. بازیگرانی که نسبت به اهداف تعیین شده دارای نظر موافق هستند در شکل‌های نمودار با علامت مثبت سبز رنگ و بازیگرانی که با اهداف تعیین شده مخالف هستند در هریک از نمودارها با علامت منفی قرمز رنگ دیده می‌شوند. همچنین نرم‌افزار مکتور پس از وزن سنجی بازیگران در خصوص اهداف، کلیت وزن سنجی هدف با توجه به نظر مجموع بازیگران را نشان می‌دهد.

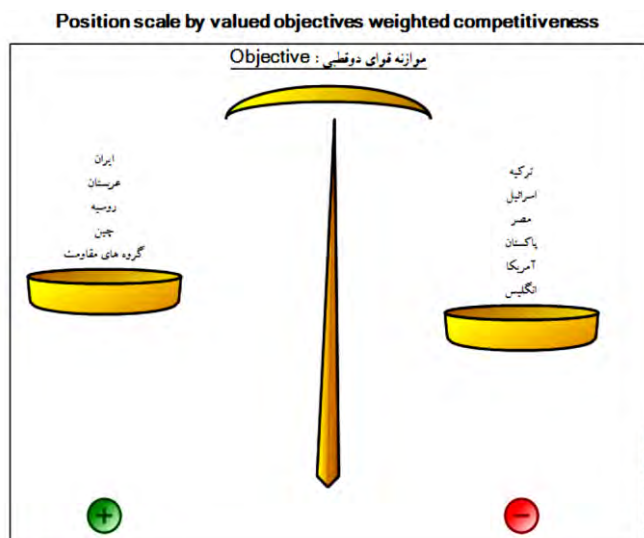
Position scale by valued objectives weighted competitiveness

شکل ۶. ارزیابی نقش بازیگران در خصوص بی‌ثباتی و تغییر نظم منطقه

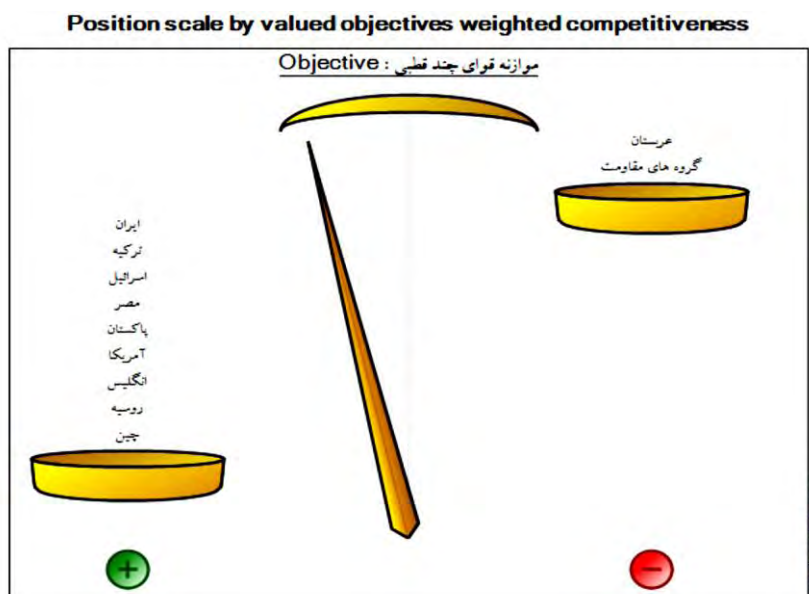
اطلاعات به دست آمده از مقیاس موقعیت بر اساس اهداف با ارزش رقابت وزنی - هدف بازیگران نشان می‌دهد که وزن موافقان بی‌ثباتی و تغییر نظم منطقه به مراتب بیشتر از مخالفان است. در واقع اکثر قریب به اتفاق بازیگران نظم منطقه‌ای

با نظم فعلی منطقه‌ای خاورمیانه مخالفت داشته و خواهان تغییر آن هستند. همه بازیگران فرا منطقه‌ای و درون منطقه‌ای از رهگذر بی‌ثباتی در این منطقه به دنبال تغییر نظم آن و دستیابی به نظم موردنظر و دلخواه خود هستند.

شکل شماره ۷: ارزیابی نقش بازیگران در خصوص موازنه قوای دوقطبی در منطقه خاورمیانه

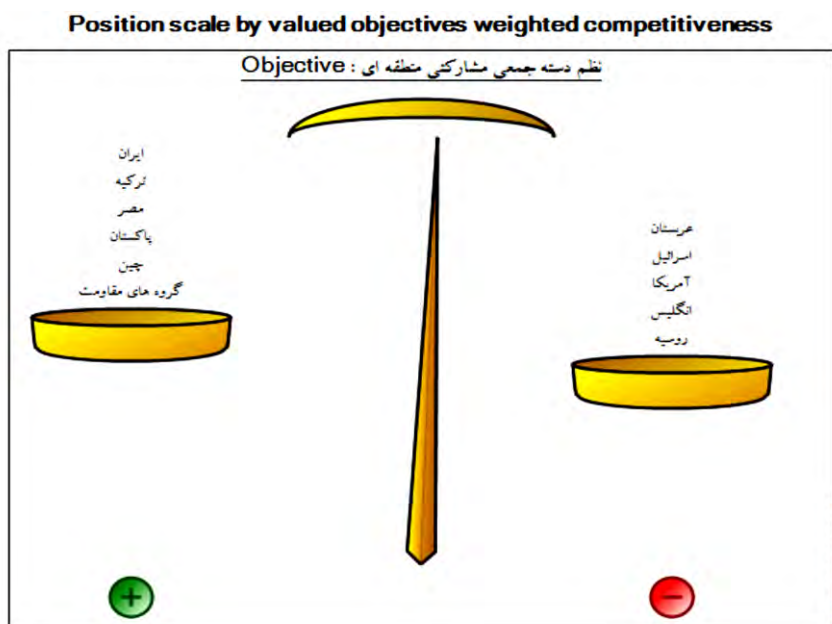
اطلاعات این شکل بیانگر آن است که وزن مخالفان موازنه قوای دوقطبی (نظم موجود فعلی در منطقه خاورمیانه بر اساس کنشگری غالب ایران و عربستان سعودی) از نظم موافقان و مدافعان وضع موجود بیشتر است و این نظم، مورد دلخواه چهار قدرت منطقه و دو قدرت فرا منطقه‌ای اثرگذار در منطقه خاورمیانه نیست؛ چراکه هرلحظه ممکن است این نظم به سمت وسوی نظم هژمونیک حرکت کرده و ضمن تقلیل جایگاه سایر بازیگران، آن‌ها را از گردونه رقابت نظم منطقه‌ای و حتی بین‌المللی در دوران گذار در نظام بین‌الملل خارج سازد.

شکل ۸. ارزیابی نقش بازیگران در خصوص نظم موازنه قوای چندقطبی

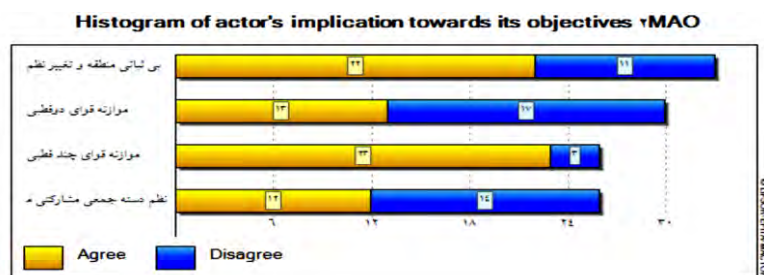
اطلاعات به دست آمده از این نمودار نیز بیانگر آن است که غالب بازیگران نظم منطقه‌ای از بی‌ثباتی و تغییر در نظم منطقه در پی الگودهی به نظم موردنظر خود یعنی (نظم موازنه قوای چندقطبی) هستند. عربستان سعودی تنها بازیگر دارای نفوذی است که این مدل نظم را برخلاف الگوی مطلوب خود می‌داند؛ چراکه مطلوب این کشور حرکت از موازنه قوای دوقطبی به سمت وسوی هژمونیک شدن (نظم سلفی-تکفیری) در منطقه است. با وجود حاکم شدن موازنه قوای چندقطبی، بازیگری عربستان سعودی در نظم منطقه تحت‌الشعاع سایر بازیگران قرار خواهد گرفت و به‌نوعی زمامداری مسلمانان و رهبری جهان عربی این کشور تنزل پیدا خواهد کرد. ایران از این جهت که حاکم شدن این الگو را بهتر از بی‌ثباتی و هژمونی شدن مخالف خود در شرایط فعلی نظام بین‌الملل می‌بیند این مدل را به‌صورت نسبی بر بی‌نظمی ترجیح می‌دهد.

در شکل شماره ۶، گرافیک بازیگران بر مبنای مقیاس موقعیت بر اساس اهداف بارزش رقابت وزنی - هدف بازیگران نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود منافع اغلب بازیگران فرا منطقه‌ای در مخالفت با الگوی نظم دسته‌جمعی مشارکتی درون منطقه‌ای است. حاکم شدن این نظم در منطقه خاورمیانه- از آنجایی که می‌تواند به بسیاری از کشمکش‌ها و منازعات درون منطقه‌ای پایان دهد و از طرفی دیگر می‌تواند نظم خودساخته منطقه با دخالت کمتر بازیگران فرا منطقه‌ای رقم بزند- مورد مخالفت قدرت‌های بزرگ فرا منطقه‌ای واقع شده است. رژیم صهیونیستی نیز از جمله بازیگرانی است که با نظم دسته‌جمعی مشارکتی درون منطقه‌ای مخالف است چراکه هنوز بسیاری از قدرت‌های درون منطقه‌ای موجودیت این رژیم را در دو سطح دوفاکتو و دوژور به رسمیت نشناخته‌اند و حاکم شدن این مدل نظم می‌تواند از زیاده‌خواهی‌ها و جاه‌طلبی‌های آن در منطقه بکاهد.

شکل ۹. ارزیابی نقش بازیگران در خصوص مدل نظم دسته‌جمعی مشارکتی منطقه‌ای

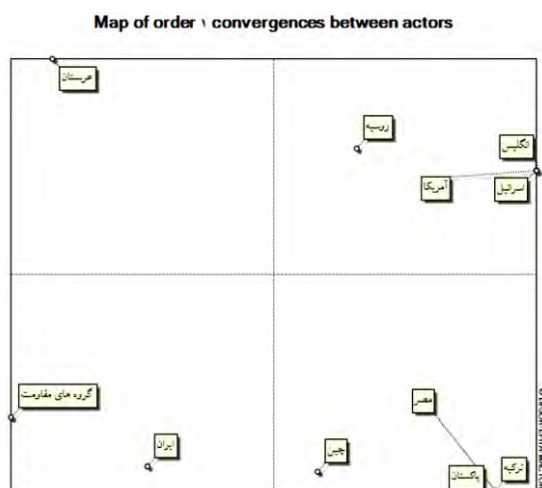
در شکل ۱۰ دلالت کنشگر در تحقق اهداف چهارگانه به تصویر کشیده شده است. رنگ زرد نشانگر اصرار موافقان بر هر یک از اهداف و رنگ آبی اصرار و توان مخالفان بر سر هر یک از اهداف را نشان می‌دهد.

شکل ۱۰. دلالت‌های کنشگر نسبت به اهداف ترسیم‌شده

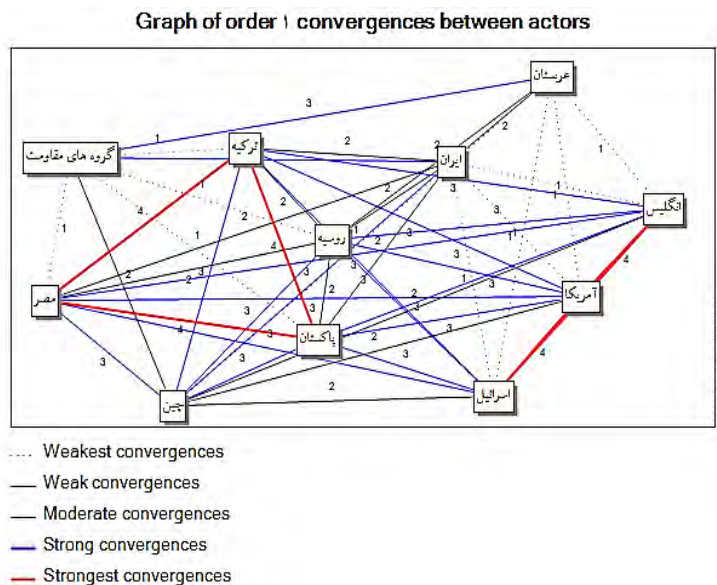
همگرایی و واگرایی بین بازیگران

یکی از ویژگی‌های نرم‌افزار مکتور این است که با وجود آنکه داده‌های ورودی نرم‌افزار در دو بخش انجام می‌شود، در خروجی نرم‌افزار با سنجیدن اثر ترکیبی دو مدل داده برهم دیگر (ماتریس تأثیر بازیگر بر بازیگر و ماتریس بازیگر نسبت به اهداف) خروجی مناسبی در اختیار مخاطب قرار می‌دهد؛ یعنی علاوه بر آنکه داده‌های مربوط به نسبت بازیگران نسبت به اهداف عرضه می‌کند همگرایی و واگرایی بازیگران با توجه به اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها بر یکدیگر و اهداف، همگرایی و واگرایی آن‌ها را نیز مشخص می‌سازد. در شکل شماره ۱۱ همگرایی بازیگران در دو بخش یادشده ترسیم‌شده است.

شکل ۱۱. ارزیابی همگرایی بین بازیگران

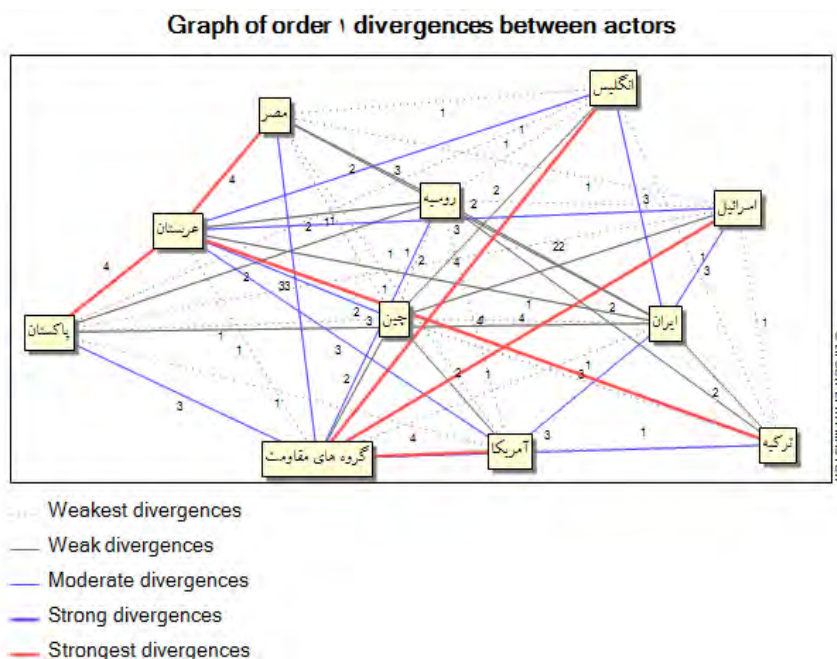
همان‌گونه که مشاهده می‌شود دودسته و بلوک همگرایی بین بازیگران قابل مشاهده است. بلوک اول همگرایی شامل آمریکا، انگلیس و اسرائیل در خصوص اهداف منطقه‌ای در خاورمیانه است و بلوک دوم همگرایی میان ترکیه، پاکستان و مصر قابل تحلیل است. عربستان و ایران به علت منافع متمایز و مستقل در خصوص نظم منطقه‌ای بر این دو بلوک قدرت اثرگذار و اثرپذیرند. عربستان برای تحقق اهداف منطقه‌ای خود بیشتر به سمت بلوک اول و ایران به سمت بلوک دوم همگرایی حرکت خواهد کرد. در شکل شماره ۱۲ ماتریس ارزش و وزن همگرایی بین بازیگران نشان داده شده است. رنگ قرمز شدت همگرایی‌ها در بالاترین حد ممکن را نشان می‌دهد.

شکل شماره ۱۲. گرافیک ارزیابی همگرایی بین بازیگران به صورت شبکه‌ای

واگرایی بین بازیگران

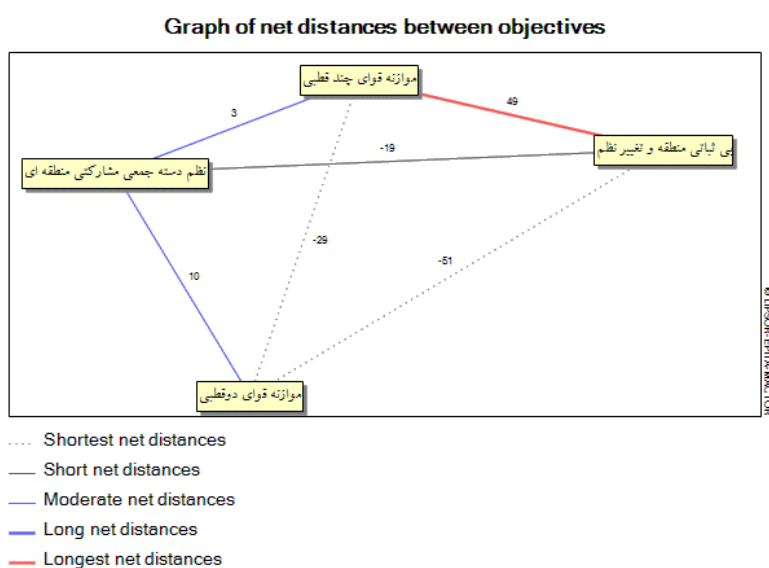
شدت واگرایی در بین بازیگران در شکل شماره ۱۳ نمایش داده شده است. در این نمودار بین بازیگرانی همانند آمریکا، انگلیس و اسرائیل با دیگر بازیگران شکل‌دهنده به نظم منطقه همانند ترکیه، مصر و پاکستان و همچنین بازیگرانی همانند ایران و محور مقاومت بر سر دست‌یابی به اهداف منظور شده واگرایی وجود دارد. در واقع این نمودار بیانگر تضاد منافی است که هر یک از بلوک‌های قدرت بر سر آینده منطقه‌ای با همدیگر دارند. در شکل شماره ۱۰، گرافیک ارزیابی بازیگران بر سر اهداف تعیین شده نمایش داده شده است.

شکل ۱۳. گرافیک شدت واگرایی بین بازیگران

ارزیابی نزدیک اهداف

بر اساس داده‌های به دست آمده از نرم‌افزار مکتور، ارزیابی اشتراک اهداف چهارگانه در نرم‌افزار مکتور - که می‌تواند برای شناسایی ائتلاف‌های بالقوه با محاسبه همگرایی‌ها و واگرایی‌ها به کار رود - بیانگر آن است که توافق نسبتاً جمعی میان ذهنیت بازیگران برای بی‌ثباتی نظم منطقه و تغییر نظم منطقه خاورمیانه و عبور از شکل نظم دوقطبی و حرکت به سمت‌وسوی الگوی نظم چندقطبی وجود دارد. در واقع بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای تأثیرگذار بر نظم منطقه خاورمیانه ترجیحات خود را در الگوی موازنه چندقطبی می‌بینند. گرچه ممکن است ائتلاف نوشته‌شده‌ای در این خصوص میان بازیگران وجود نداشته باشد اما به صورت اجماعی اقدامات و رویدادها و موضع‌گیری‌ها و ذهنیت بازیگران بیانگر آن است که الگوی موازنه نظم چندقطبی مطلوب‌ترین سناریوی موجود است. الگوی نظم دسته‌جمعی چندجانبه و موازنه دوقطبی در ترجیحات بعدی کنشگران قرار گرفته است. در شکل شماره ۱۴ گرافیک ارزیابی اهداف بازیگران به تصویر کشیده شده است.

شکل ۱۴. گرافیک ارزیابی اهداف نزدیک بازیگران

نتیجه‌گیری

یکی از چالش‌های اساسی منطقه خاورمیانه که عمدتاً به بحران‌های امنیتی این منطقه شکل داده و در مواقعی آن را تشدید می‌کند نقش‌آفرینی بازیگران درون منطقه و نیروهای فرا منطقه‌ای در ترتیبات امنیتی آن است. بسیاری از بحران‌سازی‌های طبیعی و مصنوعی این منطقه در مقوله منزلت طلبی بازیگران در مجموعه آینده نظم منطقه‌ای خاورمیانه تحلیل و تعریف می‌شود. مسئله آینده نظم نوین منطقه‌ای در خاورمیانه در سپهر رقابت، دشمنی و بحران‌های درون منطقه‌ای و مداخلات قدرت‌های خارج از منطقه، منجر به ابهامات و نگرانی‌های زیادی گشته است و تحولات به صورت پویا و شتابان در این منطقه در حال رخ دادن است. همین واقعیت و انگاره غیر ایستایی، لزوم تمرکز بر مطالعات و برنامه‌ریزی بر پایه آینده‌نگری را برجسته‌تر ساخته است. شواهد و قرائن بر مبنای تحلیل ساختاری و راهبرد بازیگران نشان می‌دهد که نظم آینده منطقه خاورمیانه در سال‌های آینده آستن رخدادهای تازه‌ای خواهد شد. کنشگرانی که پتانسیل قابل توجهی در جهت‌دهی به رویدادها و تعریف دستور کار منطقه‌ای دارند، در تلاش خواهند بود تا نظم منطقه‌ای مطلوب خود را در غایت امر فائق سازند. این پژوهش درصدد پاسخ به این پرسش‌ها بود که الگوهای آینده نظم منطقه‌ای

خاورمیانه در آینده چگونه خواهند بود؟ در میان الگوهای نظم منطقه‌ای سناریوی مطلوب برای بلوک‌های قدرت، تغییر است یا تداوم؟

در این مقاله با شناسایی، تحلیل و تبیین ساختاری واگرایی و همگرایی میان بازیگران تأثیرگذار در منطقه خاورمیانه از طریق پرسشنامه نیمه ساختاریافته، خبرگانی و بهره‌گیری از ابزار نرم‌افزاری مکتور، بیانگر چند نتیجه اساسی است:

۱- تضاد منافع بازیگران در مسائل منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای سبب تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بازیگران از یکدیگر است. تضاد منافع بازیگران به تضاد در اهداف آن‌ها در نظم منطقه‌ای خاورمیانه منجر شده و این تضاد منافع و اهداف، الگوهای نظم موجود فعلی در منطقه را متزلزل ساخته است.

۲- اکثریت بازیگران درون منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای که کنشگری آن‌ها بر معادلات نظم منطقه خاورمیانه تأثیر بسزایی دارد الگوی نظم فعلی موجود یعنی موازنه دوقطبی (بین نظم سلفی به رهبری عربستان و نظم مقاومت انقلابی به رهبری ایران) را نظم مورد دلخواه خود نمی‌دانند. در واقع شکل‌گیری و تثبیت این نظم در دهه‌های گذشته در منطقه خاورمیانه ناشی از شرایط اضطراری در این منطقه بوده و کنشگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای ناچار به پذیرش این الگو به علت شرایط خاص تاریخی شده‌اند. در شرایط فعلی و پیچیدگی تحولات بین‌المللی و منطقه‌ای در دوران گذار، هریک از این بازیگران به دنبال نقش‌آفرینی و منزلت طلبی خود در منطقه و چرخه قدرت جهانی هستند؛ بنابراین طبیعی است که بازیگران امروز این منطقه، نظم فعلی موجود را یک نظم تحمیلی بپندارند و در جهت تغییر نظم فعلی حرکت نمایند.

۳- در صورت تداوم نظم منطقه‌ای دوقطبی موجود هزینه‌های سایر بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای برای موازنه سازی قدرت افزایش می‌یابد. مدعیان قدرت منطقه‌ای در منطقه خاورمیانه در شرایط امروز منطقه که بسیار متکثرتر از دهه‌های قبلی شده‌اند و هریک از این بازیگران که امروز خود را در قامت یک قدرت منطقه‌ای می‌بینند نقش‌آفرینی آن‌ها تحت‌الشعاع دو قطب قدرت منطقه قرار می‌گیرد و ناچارند برای تأثیرگذاری خود بر معادلات منطقه در مسیر این دو طیف قدرت منطقه‌ای بازی کنند. در مقابل، قدرت‌های فرا منطقه‌ای هم برای موازنه سازی در درون نظم دوقطبی منطقه ناچار به پرداخت امتیازات بیشتری هستند تا در مواقع بحرانی، نظم را متعادل کنند درحالی‌که اگر الگوی نظم به چندقطبی تغییر پیدا کند موازنه سازی قدرت با بهره‌گیری ابزاری از سایر بازیگران برای آن‌ها کم‌هزینه‌تر و آسان‌تر خواهد بود.

۴- بازیگران درون منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای از رهگذر بی‌ثباتی در منطقه و تغییر در ساخت الگوی فعلی به دنبال موازنه چندقطبی هستند. الگوی مطلوب بازیگران درون منطقه که امروز نقش کمتری در معادلات این منطقه دارند الگوی نظم چندقطبی است و در مرحله بعد در صورت عدم تحقق این نظم به دنبال الگوی نظم دسته‌جمعی مشارکتی منطقه‌ای خواهند بود. هرچند برای بازیگران فرا منطقه‌ای الگوی نظم دسته‌جمعی مشارکتی منطقه‌ای به هیچ‌وجه مطلوب نیست چراکه از اثرگذاری آن‌ها بر معادلات منطقه‌ای می‌کاهد و منطقه را به یک الگوی ثبات نسبی می‌رساند. در الگوی نظم چندقطبی، بی‌ثباتی منطقه‌ای در پرتو تنش‌ها و تضادها افزایش می‌یابد و هر یک از بلوک‌های قدرت به دنبال برتری‌جویی‌های خاص خود خواهند بود که این امر، زمینه دخالت قدرت‌های فرا منطقه‌ای را در معادلات منطقه افزایش می‌دهد.

۵- د با توجه به تحلیل داده‌های موجود الگوهای نظم منطقه‌ای به سمت‌وسوی تغییر پیش خواهد رفت و تداوم نظم موجود حتی برای دو قطب قدرت منطقه‌ای بسیار پرهزینه خواهد بود. سناریوی مطلوب برای جمهوری اسلامی ایران در صورت تغییر و بی‌ثباتی نظم منطقه خاورمیانه، الگوی مشارکت دسته‌جمعی نظم خواهد بود. در مقابل، عربستان سعودی تمایل به حفظ و تداوم نظم موجود و پس‌از آن هم‌زمن‌گرایی نظم موردنظر خود دارد و ترکیه و طرفداران نظم اخوانی هم

از مسیر بی‌ثباتی در تحولات و الگوهای نظم منطقه‌ای در پی رسمیت بخشیدن به نظم مدنظر خود هستند و عبور از نظم دوقطبی تنها راه حل احیای نظم اخوانی خواهد بود. روندها و رویدادها بیانگر آن است که نظم منطقه‌ای در آستانه تغییر قرار دارد و بازیگران نظم منطقه‌ای باید سیاست‌ها و اقدامات خود را متناسب با شرایط جدید تنظیم نمایند. برای حفظ جایگاه جمهوری اسلامی ایران در چرخه تحولات آینده نظم منطقه‌ای لازم است دستگاه‌های تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر و نهادهای حاکمیتی مربوطه در همه بخش‌ها درک ویژه‌ای از تحولات منطقه‌ای و جهانی داشته باشند. سرعت تحولات، پیچیدگی معادلات، اوج‌گیری زود هنگام بحران‌ها و پس‌از آن فروکش کردن سریع آن‌ها، ظهور بازیگران جدید، ائتلاف‌سازی‌های سیال، محتاطانه عمل کردن کشورها و نظام‌های سیاسی، زورآزمایی قدرت‌ها برای کسب پرستیژ بیشتر و... از جمله ویژگی‌های دوران فعلی محیط منطقه‌ای و بین‌المللی است. تغییر الگوهای نظم منطقه‌ای در شرایط گذار نظم جهانی امری طبیعی خواهد بود. آنچه غیرطبیعی است عدم آگاهی کشورها از جایگاه و موقعیت خود در مجموعه نظم‌های منطقه‌ای و روندهای کلان جهانی، محاسبات اشتباه استراتژیک و تعجیل آمیز کشورها در ورود مستقیم به بحران‌های خسارت‌بار، عدم بهره‌گیری صحیح و اصولی از ابزارها و ظرفیت‌های در اختیار کشورها و فراهم کردن بستر بازیگری مؤثر برای رقیب‌های منطقه‌ای و جهانی است که منجر به از دست رفتن جایگاه کشورها در آینده مجموعه نظم‌های منطقه‌ای و جهانی خواهد شد. چراکه یکی از پایه‌های نقش‌آفرینی کشورها در معادلات آینده جهانی، تثبیت و تحکیم جایگاه آن‌ها در درون نظم‌های منطقه‌ای است.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) ابراهیمی، نبی اله. (۱۳۸۶). *الگوی نظم منطقه‌ای بازیگران خاورمیانه*. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات سیاسی، شماره مسلسل ۸۷۱۵.
- ۲) بوزان، باری. (۱۳۷۸). *مردم، دولت‌ها و هراس*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۳) بوزان، باری. (۱۳۸۱). *خاورمیانه: ساختاری همواره کشمکش‌زا*. ترجمه احمد صادقی، *فصلنامه سیاست خارجی*، ۱۶ (۳)، ۶۸۰-۶۳۳.
- ۴) بوزان، باری و ویور، الی. (۱۳۸۸). *مناطق و قدرت‌ها: ساختار امنیت بین‌الملل*. ترجمه رحمان قهرمان پور، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۵) بوزان، باری. (۱۳۸۸). *مشکل امنیت ملی در جهان سوم*. مترجم: *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲، ۲۵۳-۲۸۲.
- ۶) بوزان، باری. (۱۳۸۸). *چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت*. ترجمه علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۷) جعفری ولدانی، اصغر. (۱۳۸۸). *چالش‌ها و منازعات در خاورمیانه*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۸) صالحی، حمید. (۱۳۹۱). *بیداری اسلامی و تکوین نظم نوین منطقه‌ای در خاورمیانه*. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۱۵ (۱)، ۱۰۲-۷۹.
- ۹) عبدالله خانی، علی. (۱۳۸۳). *نظریه‌های امنیت، مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی*. تهران: مؤسسه فرهنگی - مطالعاتی و تحقیقات بین‌الملل ابرار معاصر.
- ۱۰) عطایی، فرهاد و منصوری مقدم، محمد. (۱۳۹۱). *تبارشناسی سیاست خارجی عربستان سعودی: راهبردی واقع‌گرایانه بر بستری هویتی*. *فصلنامه روابط خارجی*، ۵ (۱)، ۱۶۸-۱۳۳.

- ۱۱) فاست، لوئیس. (۱۳۸۷). روابط بین‌المللی خاورمیانه. مترجم احمد سلطانی نژاد، تهران: وزارت امور خارجه.
- ۱۲) گلن، جروم و گوردن، تئودرجی. (۱۳۹۴). مرجع روش‌شناسی آینده‌پژوهی. ترجمه ابودر سیفی کلستان، تهران: انتشارات فرهیختگان دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله.
- ۱۳) ماه‌پیشانیان، مهسا. (۱۳۹۳). تأثیر فروپاشی نظم اخوانی بر مجموعه امنیت منطقه‌ای خاورمیانه. فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۳ (۹)، ۹۷-۱۱۵.
- ۱۴) مورگان، پاتریک. (۱۳۸۱). نظم‌های منطقه‌ای، امنیت سازی در جهانی نوین. ترجمه سید جلال دهقانی فیروزآبادی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

References

- 1) Abdullah Khani, A. (2004). Security Theories, An Introduction to National Security Doctrine Design, Tehran: Abrar Institute for Contemporary International Cultural Studies and Research. [in Persian]
- 2) Ataiee, F., & Mansouri Moghadam, M. (2012). Genealogy of Saudi Arabia's foreign policy: a realistic strategy on the identity context. Quarterly Journal of Foreign Relations, Year 5(1). 133-168. [in Persian]
- 3) -Boukhars, A., Brown, N. J., et al (2014). The Egypt Effect: Sharpened Tensions, Reshuffled Alliances. <http://carnegieendowment.org/2014/02/13/egypt-effect-sharpened>
- 4) -Buzan, B. (1999). People, State And Fear: An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War Era, London, Harvester Wheatsheaf Publication
- 5) Buzan, B. (2002). Middle East: An Always Conflicting Structure, translated by Ahmad Sadeghi. Foreign Policy Quarterly, Year 16(3) 633-680. [in Persian]
- 6) Buzan, B. (2000). People, State and Fear, Translator: Research Institute for Strategic Studies, Tehran: Research Institute for Strategic Studies. [in Persian]
- 7) Buzan, B., & Weaver, O. (2009). Regions and Powers: The structure of international security, translated by Rahman Ghahramanpour, Tehran: Research Institute for Strategic Studies. [in Persian]
- 8) Buzan, B. (2009). The Problem of National Security in the Third World, Translator: Strategic Studies Quarterly, No. 2, 282-253. [in Persian]
- 9) Buzan, B. & et al. (2009). A New Framework for Security Analysis, translated by Alireza Tayeb, Tehran: Research Institute for Strategic Studies. [in Persian]
- 10) Ebrahimi, N. (2007). The Model of Regional Order of Middle Eastern Actors, Research Center of the Islamic Consultative Assembly. Political Studies Office, serial number 8715. [in Persian]
- 11) Fawcett, L. (2008). Middle East International Relations, translated by Ahmad Soltaninejad, Tehran, Ministry of Foreign Affairs. [in Persian]
- 12) Jafari Valdani, A. (2009). Challenges and Conflicts in the Middle East, Tehran, Research Institute for Strategic Studies. [in Persian]
- 13) Glenn, J., & Gordon, T. (2015). Future Research Methodology Reference, translated by Abuzar Seifi Kalestan, Tehran, Farhikhtegan Publications, Baqiyatallah University of Medical Sciences. [in Persian]
- 14) Morgan, P. (2002). Regional order, security in the new world, Translated by Seyed Jalal Dehghani Firoozabadi, Tehran: Research Institute for Strategic Studies. [in Persian]
- 15) Mahpishanian, M. (2014). The Impact of the Collapse of the Order of the Muslim Brotherhood on the Middle East Security Complex. Quarterly Journal of Political Studies of the

Islamic World, Third Year(. 9) 97-115..[in Persian]

16) Salehi, H. (2012). Islamic Awakening and the Development of a New Regional Order in the Middle East.Strategic Studies, Vol. 15, (1)79-102.[in Persian]